

Creutzit ja Ruotsin suurvallan rakentaminen

Mirkka Lappalainen: Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa. Juva 2005, WSOY. 442 s.

■ Mirkka Lappalaisen tutkimus *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa* liittyy Suomessa viimeisen puolentoista vuosikymmenen aikana voimallisesti nousseeseen 1600-luvun tutkimukseen ja ennen kaikkeen sen laajenemiseen entistä valtakunnallisempaan suuntaan. Tämä on tarkoittanut, että nyttemmin otetaan aidosti huomioon ja tutkimuskohteeksikin koko Ruotsin valtakunta, ei yksinomaan Suomen puoleisen osan kehitys. Nyt puheena oleva esitys edustaa näkökulmiltaan pitkälle vietyä valtakunnallisuutta.

Analyysin kohteena on keskeinen vanhaan alhaisaateliin kuulunut ”suomalainen” Creutzien aatelissuku. Suvun edustajien kautta Lappalainen va-

lottaa Ruotsin suurvalta-ajan aivan keskeisimpiin kuuluvia ilmiöitä. Creutz-suvun vahvojen edustajien elämä kietoutuu merkittävällä tavalla modernin yhteiskunnan muotoutumiseen ja sen ongelmakohtiin. Kyse on ennen kaikkea eliittien historiasta, sillä Lappalainen keskittyy analysoimaan aateliston eri ryhmien toimintaa ja niiden suhdetta maalliseen esivaltaan. Sen sijaan alempien säätyjen asemaa ja merkitystä Lappalainen ei juuri käsittele.

Aateliston ja ylipäätään sääty-yhteiskunnan syntyäköiden eliittien tutkimus on tämän päivän näkökulmasta katsottuna häviäjien historiaa, sillä sääty-yhteiskunnan hierarkkisista rakenteista ja eri ryhmien erioikeuksista on vain muisto jäljellä. Mirkka Lappalaisen tarkastelujaksolla aatelisista kokonaisuutena ei kuitenkaan voi puhua häviäjänä, vaikka heidän asemansa ja vallankin eri ryhmien välinen painoarvo kovasti vaihtelivat 1500-luvun lopun ja 1700-luvun alun välisenä aikana. Aateliston monet ryhmät ja erilaiset valtakonstellatiot tulevat kirjassa hyvin esille.

Työn otsikko kuvastaa valittuja näkökulmia ja lähestymistapaa. Pääosin esitys on rakennettu ”alhaalta ylöspäin”-periaatteella ja toimijälähtöisesti. Kaikki kolme osa-alueita tulevat käsitellyiksi. ”Valta”-aspekti jää hieman muita osa-alueita vähemmälle huomiolle. Tämä johtune osin tekijän johdonmukaisesti noudattamasta linjasta, jossa vältetään viimeiseen asti liiallista teoretisointia ja käsitteiden ylenpalttista puhkianalysointia. Tältä osin juuri omasta vahvasta

empiriasta nouseva vallan määrittely olisikin ollut tarpeen, vaikka sinänsä tutkimus tuo runsaasti uutta kiinnostavaa tietoa mm. hallinnollisista prosesseista ja ylisummaan virkamiesten toimintamahdollisuuksista 1600-luvun byrokraatisoituvassa Ruotsin valtakunnassa. Esimerkiksi kollegioissa toimivien korkeiden virkamiesten vallan ja vastaavasti vaikkapa jossain periferiassa toimivien maaherrojen vallan melko lailla erilaiset edellytykset olisivat voineet tulla tarkemmin analysoiduiksi.

Creutz-suvun kolme vahvaa miestä (isä-Ernst sekä pojat Lorentz ja Ernst Johan) osoittautuvat hedelmälliseksi tutkimuskohteeksi ja kysymyksenasetteluun kirjattu elämäkertatutkimuksen tehtävä toteutuu. Lappalainen kirjoittaa, kuinka työn ”kantavana teemana on tarkastella yhden suvun sosiaalista ja taloudellista nousua ja sen edellytyksiä” (s. 62) ja miten ”Creutzit tarjoavat erinomaisen mahdollisuuden tarkastella aatelin eri ryhmien suhdetta toisiinsa sekä kruunuun suurvalta-ajan eri vaiheissa”. Peruskysymyksenasettelu on näin elegantin yksinkertaisesti ilmaistu, mutta tehtävä on ollut kaikkea muuta kuin helppo. Yksilöiden yhdistäminen laajempiin rakenteisiin ja varsinkin Ruotsin valtakunnan makrokehitykseen on todella monimutkaista. Olisi toivottavaa, että myös myöhempiä aikoja tutkivat elämäkerturit tutustuisivat Lappalaisen tapaan tehdä elämäkertatutkimusta makroympäristöissä.

Kirjoittaja ei ole kovin laajasti kirjoittanut ulos sitä, mi-

ten on päätyntä tutkimaan kaikista alhaisaateliston suvuista juuri uusmaalaisia Creutzeja. Jonkinmoinen systemaattinen ”vertaisryhmäläisten” esittely olisi ollut tarpeen. Yhtä kaikki, suku osoittautuu erittäin hedelmälliseksi tutkimuskohteeksi ja suurvalta-ajalla erittäin vaikutusvaltaiseksi. Näyttää siltä, että suvun miehet erottautuivat muista ”liejuisten linnoitusten miehistä” (yksi monista Lappalaisen nasevista ilmauksista) ennen muuta sotilas- ja siviilihallinnollisilla kyvyillään ja Ernst Creutzin kaukonäköisellä varhaisella panostuksella korkeaan koulutukseen, jollaisen hän kustansi sekä Lorentz että Ernst Johan Creutzille.

Tutkimuksen olisi voinut rajata vielä kategorisemmin näihin kolmeen edellä mainittuun henkilöön, sillä nyt kirjassa käsitellään myös Ernst Creutzin poikien jälkeläisten vaiheita. Yhteensä näillä oli yli 20 aikuiseksi elänyttä lasta, joten heidän kaikkien käsittely yhdessä ja samassa väitöskirjassa on sekä vaikeaa että aivan käytännössä hankala toteuttaa. Näitä ”kolmannen polven” Creutzeja käsitellään onneksi vain lyhyesti. Kuitenkin tutkimuksen aikarajaus vaikuttaa loppupäästään kronologiseen muottiin pakotetulta. Vaikka tästä päivästä tarkastellen asiat näyttäisivät siltä kuin päähenkilöiden lapsien elämä olisi jo tasaisen polun tallaamista tai Ruotsin valtakunnan suurvaltakausi menossa maille, niin aikalaiset eivät ehkä nähneet muutoksia näin jyrkinä. Edellä sanotusta huolimatta pitkä tutkimusjakso ansaitsee tunnustuksen, koska

tekijä on todella lukenut keskeisen aineistonsa ja siten aidosti pystynyt käsittelemään väitöskirjassa poikkeuksellisen pitkää aikaväliä.

Suku, valta, suurvalta perustuu laajaan ja monipuoliseen, mutta myös sirpaleiseen lähdeaineistoon. Aineiston tuntemus ja hallinta on korkealuokkaista. Tekijä on kaivanut arkistoista kaiken oleellisen ennen kaikkea politiikan ja vallankäytön saralta. Aineistojen rajaukset ovat perusteltuja, sillä vaikkapa paikallistason tuomiokirja-aineiston lukemista varsinkaan 1600-luvun jälkipuoliskon osalta on tämänkaltaisessa työssä vaikea edellyttää. Creutzien vaikutus ulottui hämmästyttävän laajalle Ruotsin valtakunnassa, joten kyse ei olisi muutaman kihlakunnan pöytäkirjojen lukemisesta, vaan vain hieman liioitellen puolen valtakunnan aineistoista.

Kuitenkin olisin kaivannut tiukempaa systematiikkaa tärkeimpien lähteiden esittelyyn eri osakysymyksissä. Lähdemateriaalin hajanaisuus puoltaisi menettelyä. Kun kerran aineistot ovat hajallaan ja osin hieman epämääräisesti säilyneitä, niin ehkä juuri siksi tietyn perus- tai runkomateriaalin systemaattinen läpikäynti koko jaksolta voisi olla perusteltua ja itse asiassa loppujen lopuksi helpottaisi tehtävän toteuttamista. Tähän runkoaineistoon voisi sitten ”ripustaa” muita kokoelmia ja samalla suhteuttaa niiden painoarvoa suhteessa toisiinsa ja perusmateriaaliin. Creutzien toiminnan monipuolisuuden vuoksi perusaineistoa on vaikea osoittaa, mutta koska varsinkin

nuoremmat suvun edustajat häärsivät aktiivisesti siviilihallinnossa, niin sellaiseksi olisi kenties sopinut ”hallituksen sielun” eli kansliakollegion ylläpitämä valtakunnan registratuura. Registratuuran hakemistojen eli jo aikalaisten laatimien rekisterien avulla tuon laajan kirjekopiosarjan kattava valtakunnallinen läpikäynti on työnekonomisesti mahdollista.

Sirpaleinen aineisto on onnistuttu yhdistämään järkeväksi ja uskottavaksi kokonaisuudeksi. Ainoa hieman väljästi määritelty ja käytetty käsite on ”kirje”. Tarkoittaako se tässä yhteydessä ”virallisia” (käsite on 1600-luvun kontekstissa tietenkin hyvin häilyvä) virkakirjeitä läänitasolle, collegioille, hallitsijalle, valtaneuvostolle tms. vai ”puolivirallisia” tai hyvin harvoin ”yksityisiä” *hyvä veli* -kirjeitä valtaneuvostovereille, suojelijoille tai sukulaisille? Tällaisten aineistojen yhdistämisessä on oltava tarkkana, sillä tulkinnoista tulee helposti moniselitteisiä. Sivulla 192 (myös viite 48) Lappalainen kirjoittaa maaherra Creutzin todenneen suorasukaisesti, että valtaneuvokset voisivat ottaa asioista selvää ennen päätöksentekoa. Tekijä yhdistää lausahduksen Creutzin kirjeeseen Arvid Forbusille ja päätelee, etteivät ensin mainitun läänin asiat ylipäätään paljon kiinnostaneet Tukholman herroja. Viesti ei välttämättä ole virkakirje *valtaneuvos* Forbusille, vaan ”puolivirallinen” kirje *patronus* (ks. s. 75, 176) Forbusille, jolloin se kuuluu ensi sijassa informaation ja tiedon välitykseen klientilta patronukselle. Tosin tässä kyseisessä tapauksessa Creutzilla ei

ollut mitään kerrottavaa. Mutta jollakin toisella kerralla hän epäilemättä pystyi toimittamaan tietoa Forbusille. Creutzin rooli nimenomaan tiedonvälittäjänä selitetäänkin hienosti pari sivua myöhemmin (s. 195).

Mikrohistoriallinen näkökulma (s. 63) on kekseliään perustellusti käännetty jokseenkin täysin ympäri. Työ on kaukana perinteisestä mikrohistoriasta niin kohteidensa kuin lähdeaineistonsakin puolesta. Itse asiassa kokonaiskuva tavoiteltaessa lähestymistapa on melko usein paremminkin makrohistoriallinen, vaikka pääpaino on edellä todetulla tavalla alhaalta ylöspäin-näkökulmassa. Olisi kenties yksinkertaisempaa puhua vain toimijälähtöisestä tutkimuksesta, jossa toimija(t) yhdistetään rakenteisiin ja tarkastellaan niiden keskinäistä vuorovaikutusta. Sitä nimittäin työssä ansiokkaasti tehdään.

Lappalainen on välttänyt liikaa teoreettisuutta, mikä on oikein kannatettavaa. Kun työ kuitenkin kuuluu laajasti määritellen elämäkertatutkimuksen piiriin, niin kenties jo klassiseksi katsottava jako hermeneuttisiin ja sosiologisiin (rakennefunktionalistisiin) lähestymistapoihin olisi lyhyesti voitu esitellä. Tekijä on luonnollisesti käyttänyt kumpaakin lähestymistapaa tulkintojensa apuna. Muussa tapauksessa hän tuskin olisi päässyt näin kokonaisvaltaiseen ja uskottavaan tulkintaan. Silti näkökulmien uloskirjoittaminen ja ennen kaikkea pohdinta niiden vaikutuksesta tulkintoihin olisi ollut paikallaan, koska selaisesta voi olettaa hyötyvän

analyysissä ja tulkintojen perusteita pohdittaessa. Vakavin tähän, tosin hieman löyhästi, liittyvä huomautus koskee aikakauden puhdasoppisen luterilaisuuden jäämistä melko ohuesti käsitellyksi. Kaikki muut Creutzien toimintaympäristöt, tai voisipa sanoa relevantit kontekstit, tekijä on onnistuneen vähäeleisesti rakentanut ja kuvannut. Uskonnollinen konteksti vaikutti tietenkin hengellisten asioiden lisäksi ainakin mentaliteetteihin yllsummaan, vallankäyttöön (ml. oikeudenkäyttö ja rangaistukset) ja politiikkaan. Joissakin kohdissa Lappalaisen tulkinta jostakin tapahtumasta saattaa olla liian ”rakennefunktionaalinen” ja/tai liian ”suora” ollakseen sovitettavissa suurvaltaajan todellisuuteen. Ongelma ei kuitenkaan ole perustavanlaatuinen, koska kyse on ”vain” yksittäisten *tapahtumien* tulkinnoista.

Kirjallisuutta on käytetty laajasti ja sen valinnassa on määrätietoisesti pyritty ”valtakunnalliseen” kattavuuteen. Tietenkin aina löytyy teoksia, joita olisi voitu käyttää. Oleellista on vain se, olisivatko puuttuvat niteet muuttaneet annettua kuvaa. Käsitykseni mukaan niin tuskin olisi mainittavassa määrin tapahtunut. Suurimmat puutteet liittyvät juuri uskonnollisiin ja mentaliteettihistoriallisiin näkökulmiin, mikä näkyy luonnollisesti myös kirjallisuusluettelossa. Käytetty kirjallisuus tunnetaan perusteellisesti ja siksi kirjoittaja olisi voinut ottaa jossain määrin tiukemman kannan aiempiin näkemyksiin ja suhteuttaa esimerkein – ei yksinomaan aiemman tutkimuksen

esittelyssä, vaan myös käsitteilyosissa – ja vertaillen omien tulkintojensa erot. Suomalainen traditio esiintyy hieman epäselvästi suomalais-kansallisena tutkimuksena tai ”kansallisena historiankirjoituksena” (s. 31). Kaikesta päätellen suomalaisuudella sinänsä oli merkitystä Creutzien tehtävien ja menestyksen kannalta (Vrt. esimerkiksi s. 71, 72, 176, 186, 231, 255, 263, 319 ja erityisesti 346), minkä tekijä on tietenkin myös tiedostanut.

Työ on harkiten jäsenetty ja asioiden ryhmittely nähdyltä tavalla kertoo tutkimuksen korkeasta laadusta. Tekijä on onnistunut pyrkimyksessään kokonaisvaltaiseen käsittelyyn. Mitä suurimmassa määrin kronologiaan perustuva jäsennytapa toimii ja on melkein päältä välttämätön tämän kaltaisessa runsaasti perusselvitystä vaativassa tutkimuksessa. Kirjoittaja on kyennyt pitämään helpposti eri puolille leviävän työnsä aisoissa. Painopiste on 1600-luvun puolenvälin jälkeisessä ajassa. 1500-luvun hajanaisempi lähdeaineisto synnyttää joskus vaikutelman, että tekijä yrittää sulloa yleisen tapahtumahistorian väkisin Wildemanien ja Creutzien elämään. Johdannon laajahkon kansainvälisen kirjallisuuden esittely jää vähälle huomiolle itse käsittelyssä, eikä siihen viitata eksplisiittisesti myöskään loppuluvussa.

Vaihtoehtoista käsittelytapaa on vaikea löytää, vaikka ensimmäisenä mieleen tulisi tarjota erilaisia teemoitettuja systemaattisia alalukuja. Jo yksistään se, että tekijä on joutunut tekemään suuren määrän sukuun liittyvää perustutki-

musta vie pohjaa tällaiselta jäsennysehdoitukselta. Toisaalta pitkä tarkastelujakso puhuu helposti ”epähistorialliseksi” vääntyvää systematisointia vastaan. Näihin seikkoihin tekijä voi palata esimerkiksi kansainväliselle tiedeyhteisölle suunnatuissa artikkeleissa.

Poliittinen tapahtumahistoria toimii tulkintakehyksenä, kun uusia tuloksia saadaan mm. yhden merkittävän suvun historiasta; niin paikallisena kuin varsinkin keskusvallan keskeisenä toimijana. Lappalaisen kirjan luettuaan näyttää siltä, että 1600-luvun puolimaisista lähtien vähintään vuosisadan loppuun saakka Creutzsuvulla oli *yksittäisistä* suvuisista kaikkein eniten muodollista valtaa ja vaikutusmahdollisuuksia yhteiskunnan eri tasoilla Suomen puoleisessa valtakunnassa. Kun tähän lisätään niin Ernst Johan Creutzin kuin varsinkin Lorentz Creutzin mahti ”Ruotsin puolella”; oli kyse huomattavasta vallan keskittymästä. Parhaimmillaan suvulla oli hallinnassaan ”puoli Suomea”. Näin pitkään vaikuttaneita ja merkittäviin asemiin nousseita sukuja ei ollut monia. Itse asiassa vaikutuksen pituus nimenomaan Suomen puoleisessa valtakunnassa oli poikkeuksellista. Edellä sanottu rinnalla on syytä muistuttaa siitä, kuinka merkittävänä Pietari Brahen vaikutusta on Suomen puoleisessa valtakunnassa pidetty. Arvon kreivin merkitys saattoi hyvinkin olla vähäisempi kuin tämän uusmaalaisen alhaisaatelisivun.

Toisaalta uusia tuloksia saadaan vallankäytön eri muodoista, ennen muuta patronusklientti-järjestelmän synnystä,

kehityksestä ja käytännön toimivuudesta. Patronus–klientti-järjestelmä totisesti toimi päähenkilöiden kohdalla. Erityisesti Creutzien tasapainoilu useiden patronusten välillä tulee hienosti selitettyä. Samalla osoitetaan vakuuttavasti, kuinka päteviä Creutzit olivat omilla aloillaan, koska heidän uraansa ei patronusten ajoittainen epäsuosio vaikuttanut juuri millään lailla. Tietenkin tasapainoilu useiden patronusten kesken auttoi, mutta silti työ vahvistaa kuvaa siitä, kuinka suurvalta-ajan hallintokoneistoon pyrittiin hankkimaan mahdollisimman pätevää väkeä. Lappalainen ei käsittele Creutzien omia klienttejä, mutta heitä oli todennäköisesti useista eri säädyistä ja monenlaisissa tehtävissä.

Kolmanneksi tietoa saadaan ”poliittisesta taloushistoriasta”, ennen kaikkea rauhankriiseistä eli siitä, miten valtiovalta yritti sopeuttaa yhteiskunnan rauhan aiheuttamiin ongelmiin sotien jälkeen. Valtion eräänlainen pakko antaa läänityksiä velkojensa vastineeksi käy ilmi: Tästä toki tiedetään yleisellä tasolla jo aika paljon, mutta nyt päästään aidosti konkreettisiin tapauksiin käsiiksi. Kovin paljon eksakteja tietoja (mm. lukumääriä tai summia) asiasta ei esitetä, mutta itse asiassa juuri se tekee tuloksista ja tulkinnoista vielä kiinnostavampia, koska on voitu välttää esimerkiksi liiallinen kvantiteetteihin tuijottaminen ja niihin pysähtyminen. Siten tulkintatasoa on nostettu merkittävästi.

Mirkka Lappalainen on kirjoittanut korkealuokkaisen esityksen 1600-luvun historiasta.

Tarkasteluun on otettu pitkä ajanjakso ja huomattavan laaja-alainen tematiikka. Kunnianhimoisessa väitöskirjatyössä on onnistuttu yhdistämään yhden suvun vaiheet yleiseen valtakunnan historiaan. Tietenkin joistakin osista voidaan esittää erilaisia tulkintoja ja vastakkaisiakin näkemyksiä. Sellainen kuuluu asian luonteeseen, varsinkin kun yleinen taso on näin korkealla. Peruslähtökohtien aukikirjoittaminen, aiemman tutkimuksen kanssa miekkailu ja sitä kautta ehkäpä hieman aggressiivisempi ote kaikkiin varhempisiin tulkintoihin olisivat joissakin kohdin paikallaan.

Kirjoittaja on yhdistänyt tutkimuskohteensa suuriin konteksteihin ja laajoihin valtakunnallisiin ilmiöihin. Juuri tämä rohkeus on yksi kirjan ehdottomia ansioita. Ylipäätään on harvinaista rakentaa nähdyllä tavalla synteisiä väitöskirjatyössä. Joskus Creutzien toimintaympäristöjen rakentaminen vie hieman liiankin kauas itse pääasiasta, mutta tosiasiasa työ tuo runsaasti uutta tietoa suurvaltakauden eliittien historiaan.

Mirkka Lappalaisen tutkimus on raskaan sarjan näyttö empirisen tutkimuksen voimasta. Esitys on todella elävää ja tieteellisesti vahvaa varsinkin silloin, kun tekijä antaa laajan alkuperäisaineistonsa olla pääosassa. Keskittyminen käytännössä kolmen toimijan vaiheiden analyysiin on tuottanut erinomaisen lopputuloksen. Tutkimus kasvaa sangen kokonaisvaltaiseksi esitykseksi aihepiireistään. Se vertautuu hyvässä mielessä kuuluisan ruotsalaisen historioitsijan Pe-

ter Englundin uusimpaan tuotantoon, sillä kaiken muun lisäksi teoksen kieliasu ansaitsee suuren kiitoksen. Laajaan työhön on luonnollisesti jäänyt vähäisiä faktoihin liittyviä epätarkkuuksia sekä pieniä huolimattomuusvirheitä, mutta niillä ei ole mitään merkitystä kokonaisuuden kannalta.

Petri Karonen